

МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ТА СІМЕЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття розкриває психологічну специфіку становлення і функціонування моделей ідентичності сучасних студентів за порівняльним вектором (Центр – Захід України). Встановлено основні змістово-семантичні конструкти досліджуваного феномена, зокрема крізь призму дифузії, наслідування, мораторію та досягнення ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, студенти, порівняльний аналіз, криза ідентичності, дифузія, мораторій.

Хаотизм соціально-економічних детермінант призводить до переживання значною кількістю молодих людей амбівалентних особистісних станів і почуттів. Тому вкрай актуальною є проблема кризи ідентичності. Хоча кризу можна розглядати як перманентний стан нормальної особистості, як стан, що передуює появі якісно нової особистості, з новими установками, цінностями, все ж таки термін «криза» означає поворотний пункт, різкий перелом, складний перехідний стан.

Тому особливої актуальності набуває у молоді проблема прийняття для себе відповідної ідентичності у період різких соціальних змін, коли представники старшого покоління вже не можуть адекватно слугувати рольовими моделями для молодшого покоління.

Безперечно, хоча криза ідентичності яскравіше виявляється в юності, подальше визначення самоідентичності може відбуватись і в інші періоди життя: коли молоді люди залишають батьківський дім, одружуються, самі стають батьками, розлучаються чи змінюють професію.

Отже, чим успішніше особистість долає в юності першу кризу ідентичності, тим легше їй керувати схожими переживаннями у подальшому.

Теоретичні постулати досліджень ідентичності та її кризи зустрічаються в працях Г. Абрамової, К. Абульханової-Славської, Е. Еріксона. Ґрунтовний аналіз кризи ідентичності подано в наукових працях С. Арчера, І. Кона, Дж. Марсія.

Розробка та науковий пошук в рамках вивчення професійної ідентичності зустрічається в працях Ю.П. Поваренкова та П. Єрмолаєвої.

Надалі ми будемо розглядати базове поняття «ідентичність». У працях С.А. Баклушинського та О.П. Белинської ідентичність розглядається як: а) інтегративний феномен, що забезпечує відповідність внутрішнього психологічного змісту особистості тому, що нею презентується; б) захист особистого Я, реалізованість власної «Я – концепції», втілення своєї «самості», переживання цілісності власного буття [2].

Дефініція «криза ідентичності» містить такі базальні структури, як невідповідність, розбіжність структури Еґо, розщепленість, дифузність в єдності переживань, коґніцій, мотивацій поведінки особистості.

Теоретично-емпіричне дослідження ідентичності та її кризи в контексті широкого спектру властивостей особистості показало існування значущих зв'язків між показниками ідентичності та факторами особистості (за опитувальником Р. Кеттелла), домінуючими способами поведінки, що виявляються в конфліктних ситуаціях (за методиками К. Томаса і В. Бойко), а також взаємозв'язки параметрів ідентичності з показниками ціннісних орієнтацій (за методикою М. Рокіча).

З метою глибшого проникнення в емпіричні конструкти досліджуваної проблеми та для підтвердження емпіричним шляхом теоретичних викладів дослідження нами було здійснено порівняльний аналіз отриманих результатів в ході емпіричного дослідження.

Метою дослідження було вивчення особливостей кризи ідентичності студентської молоді шляхом порівняльного аналізу студентів Центру та Заходу України.

Об'єктом дослідження є ідентичність особистості.

Предмет дослідження становить криза ідентичності особистості.

Порівняльний аналіз видається плідним методом сучасних психологічних досліджень. У ракурсі наших пошуків він дав конкретну змогу для різновекторної порівняльної інтерпретації результатів за суттєвими параметрами й ознаками.

Нами було проведено інтерв'ю для визначення психологічних моделей ідентичності у досліджуваних Західного регіону України (Львівського національного університету імені Івана Франка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка).

Вибірку Центру України склали студенти Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка та Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова.

Формування ідентичності – неперервний процес, упродовж якого молоді люди можуть структурувати її і змінювати вже існуючу структуру ідентичності (особистісну, професійну, сімейну та ін.) у залежності від того, як змінюється їх внутрішній та зовнішній світи.

Проаналізуємо результати інтерв'ю на визначення ідентичності за таким порядком: спочатку розглянемо вибори студентів Заходу, а потім – Центру України.

Професійні плани. Важливим моментом цієї вікової стадії є вибір професії, набуття конкретної професійної ідентичності. Ставлення до тієї чи іншої професії складається на основі певних знань про специфіку професійної діяльності (зміст професії, суспільні потреби в ній, місце набуття професії), позитивного чи негативного сприйняття всього, що пов'язано з професією: врахування особистісних, фізичних, психологічних і матеріальних можливостей. Спонукає до вибору відповідна ситуація, а напрям визначається соціальними і моральними переконаннями, правовими поглядами, інтересами, самооцінками, здібностями, соціальними установками, які виступають у ролі мотивів [5].

На основі дослідження можна стверджувати, що студенти Західного регіону України зайняті активним пошуком інформації та обдумуванням можливих рішень. Це означає, що більшість молоді обирають модель мораторію. Прагнення до отримання вищої освіти характерне для всіх соціальних груп, а шлях «у студенти» намічається задовго до того, як молода людина отримує можливість вибору. Студенти одночасно або послідовно роблять вибір серед кількох професійних альтернатив, аналізуючи переваги і недоліки кількох професій. Вони борються зі світом конфліктуючих цінностей та альтернатив, постійно зустрічаються із суперечностями і конфліктами.

Таких молодих людей часто пов'язують з батьками подвійні стосунки любові і ненависті, вони борються за свободу, але їх лякає і засмучує батьківське несхвалення. Зауважимо, що тривога є домінуючою емоцією у моделі мораторію через нерішучість молодих осіб. Професійний вибір здійснюється під впливом різних факторів – думки батьків, учителів, друзів, книг, телебачення, реклами.

Студенти у моделі наслідування дотримуються авторитарних цінностей, мають сильні позитивні зв'язки з батьками. Їх дії, як правило, відрізняються послідовністю і стабільністю у професійній сфері, хоча в інших сферах життя вони можуть виявляти нерішучість. Юнаки західної вибірки у моделі наслідування доволі часто обговорюють свої уподобання, захоплення обраною професією («мама і батько за освітою є фізиками»). Можливості інших професійних напрямів вони ніколи не розглядали.

На протигагу цьому, дівчата вибірки демонструють досить стійку відданість одній професії, яка підтримувалась їх активністю у відповідних шкільних предметах. Молоді особи здебільшого підкріплювали цей вибір, натрапляючи на відповідні книги, телевізійні програми разом з грою фантазії і словесними судженнями. Їхнім емоційним тоном є тон впевненості, коли вони обговорювали свої передбачення виконання власного

професійного плану. У більшості випадків вони ідентифікуються із значущою моделлю, такою як батько, мати, вчитель, родичі, представники засобів масової інформації («прагнення бути журналістом, і лише ця професія; працювати на телебаченні; ще у школі писала статті до газет, журналів»; «мрію бути економістом, тому що у батька економічна освіта; ще у школі вивчала додатково економічні дисципліни»; «стати психологом я вирішила у 10 класі, коли цей предмет почали викладати; особистість шкільного психолога спонукала мене обрати цей фах»).

Представники моделі досягнення ідентичності успішно розв'язали мораторій та віддані професійній альтернативі. Вони стійкі перед спокусою «кращих» професійних перспектив, хоча висловлюють судження, як правило, репрезентуючи готовність змінити професію, якщо з'явиться що-небудь краще. Їх емоційний тон часто виражає впевненість, а також розслаблення через те, що рішення прийнято. Представники даної моделі обговорювали всі «за» і «проти» своєї професії, а також тієї, яку відхилили. Вони пов'язують професійні альтернативи із власними уміннями, уподобаннями й антипатіями. Їх активність спрямована на поглиблення знань у певній сфері, роботу з неповним днем, спілкування з компетентними людьми: («бути студенткою філософського факультету мріяла ще з 10-го класу, тому що сестра навчалася саме там; мої батьки бачили мене медиком, але філософія – це моє покликання»; «мріяв вступити до духовної семінарії, але згодом передумав і став студентом філософського факультету, можливо, після закінчення ЛНУ піду вчитися ще й у Католицький університет; завжди відвідував служби Божі, спілкувався з духовними особами»).

У порівнянні з молодими людьми, які знаходяться у моделях мораторію, наслідування чи дифузії, ті, хто знаходиться у моделі досягнення ідентичності мають найбільш гармонійні стосунки з батьками, сім'єю. Їх пошуки незалежності несуть у собі менший емоційний заряд, ніж у тих, що прийняли модель мораторію, і не пов'язані зі страхом, наявним у моделі дифузії.

Правильний вибір, зроблений свідомо та з урахуванням реалій, зменшує можливість помилок, розчарування, конфліктів, знижує можливість асоціальних проявів, пов'язаних із незадоволенням собою та власним соціальним статусом. Одна з причин розчарування у професії полягає у початковому незнанні або нерозумінні її специфіки. Тому при виборі професії та її реалізації важливим є індивідуальне наповнення особистісними змістами – розуміння і переживання молодою людиною, для чого вона працює, навчається; як навчання, праця пов'язані з її переконаннями, ідеалами, мотивами. Якщо таких цілей немає, то навіть найпрестижніший вибір спеціальності не здатен забезпечити молодій особі стабільне й гідне місце у житті, набути покликання.

Одруження і роль дружини (чоловіка). Із формуванням ідентичності тісно пов'язаний розвиток близькості з друзями, рідними, чоловіком чи дружиною.

Незважаючи на те, що сьогодні спостерігається помітне і всезагальне послаблення нормативного імперативу щодо шлюбу, збереження сім'ї та виховання дітей, розподілу статевих ролей, більшість опитуваних молодих осіб обирає для себе традиційний стиль сімейного життя, включаючи шлюб і батьківство.

В опитуванні всі юнаки й дівчата заявляли, що їх сімейні ролі для них дуже важливі. Хоча сім'я зазвичай вважається володінням жінки, чоловіки теж вважають свої сімейні ролі значущими щодо визначення своєї ідентичності та забезпечення емоційної єдності.

90% відсотків юнаків і дівчат вибірки (Захід) вказали на те, що їх сімейні ролі й обов'язки є важливими компонентами у визначенні себе. Вони обговорювали ролі батьків, братів і сестер, дітей, подружжя, які вони виконують у сім'ї. Не було жодного випадку, де юнак чи дівчина визначили себе, виходячи лише з кар'єри, а не сім'ї. У даній вибірці чимало молодих осіб, які не є у шлюбі, тобто знаходяться у стадії переходу, відокремлю-

ються від батьківської сім'ї та наближуються до створення власної сім'ї з метою продовження роду.

Дослідження студентської молоді свідчать, що за роки навчання у ВНЗ у всіх формах незалежності є значний прогрес. Тим не менше існує суттєва функціональна залежність до останнього курсу, оскільки студенти нерідко розраховують на фінансову підтримку своїх батьків. У студентів, яким не вдається здійснити процес відокремлення, особливо стосовно конфліктної незалежності, ймовірнішим є виникнення проблем, які пов'язані з психологічною адаптацією [3].

Стосовно шлюбних намірів, статеворольових позицій дівчата західної вибірки перебувають у моделі наслідування, а юнаки – у моделях дифузії та мораторію. Причому юнаки володіють більшою самоповагою, ніж представниці жіночої статі, у яких чимало невирішених конфліктів, особливо у планах створення сім'ї та професійного росту (наприклад, «мрію бути хорошою дружиною і матір'ю двох дітей, якщо Бог дасть»; «хочу мати сім'ю, таку, як у моїх батьків, мати двох дітей»; «планую створити сім'ю у найближчі два роки, народити дітей та займатись їх вихованням, але не знаю, як буду вдосконалюватися професійно»).

Перехід до батьківства є одним з основних періодів у сімейному циклі. Батьківство потребує нових ролей і обов'язків з боку батька і матері, суттєвих змін і обмежень в особистому житті. Як стверджують досліджувані, перехід до батьківства відзначається такими подіями: зміни в ідентичності і внутрішньому світі (зміни відчуття «Я» батьків та їх уявлення про сімейне життя); перерозподіл ролей і зміни у подружніх стосунках; зміни ролей і стосунків поза сім'єю; нові батьківські ролі та стосунки.

Засвоєння батьківської ролі вважається важливим завданням особистісного росту молоді людини. У період засвоєння цієї ролі чоловік повинен будувати свої стосунки із членами своєї сім'ї на основі розумного, правильного уявлення про мету

і сенс сімейних стосунків та розподіл сімейних ролей. Його концепція життя, ставлення до сім'ї, до призначення і цілей сімейних стосунків проявляються не лише у переживаннях, але й у конкретних уміннях, пов'язаних з орієнтацією у психологічній інформації. Економічні знання і навички планування сімейного бюджету, а також комунікативні навички ведення міжособистісних переговорів та вирішення конфліктів є необхідними для засвоєння батьківської ролі, тому що роль батька в значній мірі трансформована під впливом різних умов.

Засвоєння батьківської, а також подружньої ролі потребує від молодих людей прийняття на себе обов'язків, які регулюють їх місце як у сім'ї, так і суспільстві. Ці обов'язки як рольове обмеження повинні бути свідомо прийняті людиною як форми реалізації її життєвих сил, можливостей, енергії. Трагедія розпочинається там, де ці обов'язки обмежені і складні, вони виснажують як жінку, так і чоловіка. Саме тут молодь проходить випробування на вирішення життєвого завдання – вироблення власного (сімейного) стилю життя. А це своєю чергою передбачає і сімейну єдність «Ми», і вільне існування «Я» кожного члена сім'ї.

Не менш суттєвим проявом стилю життя є індивідуальний внесок кожного члена сім'ї у загальне життя сім'ї та в індивідуальне життя кожного з членів (наприклад, «хочу бути хорошим батьком, але перш за все треба працювати, чоловік є годувальником сім'ї»; «буду намагатися і працювати, і допомагати дружині»; «основне для чоловіка – це кар'єра, якщо я буду професійно рости, я зможу забезпечити належний рівень своєї сім'ї, і бути добрим чоловіком та батьком своїх дітей»).

Роль матері розпочинається із засвоєння ідеалу Жінки і Чоловіка, ідеї про сенс життя, переживання можливості зрозуміти іншу людину, переживання власних сил впливу на іншу людину й на себе. Засвоєння жінкою ролі матері, як стверджує досліджувана студентська молодь, ускладнюється тим, що саме у цьому віці вирішується завдання розвитку кар'єри. Це завдання

пошуку і реалізації свого «Я» у системі соціальних стосунків не у просторі сім'ї, а у просторі суспільства. За цим лежить ще одне екзистенційне, значуще для жінки переживання, пов'язане з усвідомленням нею свого призначення.

Прийняття рішення про кар'єру (або відмова від кар'єри) – це складна праця у побудові стосунків, вимоги до власних сил, побудова стилю життя у цілому як життя власного «Я».

Рольовий конфлікт є неминучим, тому що неможливо чітко розмежувати у просторі й часі різні форми активності людини, вони перетинаються у психологічному просторі і створюють рольовий внутрішньоособистісний конфлікт (наприклад, «я буду переривати свою освіту (роботу) лише на короткий термін, а вихованням дітей будуть займатися мої батьки, няня»; «прагну бути хорошою матір'ю, а кар'єра може почекати, від цього можна і відмовитися, тому що діти – найважливіше»; «буду намагатися виконувати професійну роботу й домашні обов'язки, виховувати дитину»).

Пріоритети сім'ї і кар'єри. Основна мета цієї сфери – з'ясувати пріоритет самовизначення між сімейними і професійними ролями. Важливі чи ні обидві сфери? Чи одна з них має більшу значущість? Чи обидві є вирішальними з погляду самореалізації?

Якщо для молодшої особи достатньо важливими є дві сфери, то з'являється потенціал для конфлікту, оскільки обидві ролі можуть ставити великі вимоги щодо затрати часу й енергії. Дружина і кар'єра здебільшого не розглядаються як потенційний конфлікт.

80% юнаків західноукраїнської вибірки стверджують, що чоловіки й жінки можуть працювати без конфлікту. Чимало представників обох статей висловлюють сподівання, що обидва партнери працюють принаймні для того, щоб забезпечити фінансову стабільну основу для розширення сім'ї. Але на запитання: «Якщо ролі дружини або чоловіка і професійні ролі кон-

фліктують, то якій Ви надаєте пріоритет?» – юнаки здебільшого обирають професію, сподіваючись на розуміння своїх дружин.

Значна частина представників обох статей західної вибірки ставлять дітей на перше місце перед професією. Однак багато юнаків заявляє, що оскільки вони є годувальниками сім'ї, діти повинні розуміти, що кар'єра для їх батьків повинна бути на першому місці. Вони проведимуть стільки часу з дітьми, скільки зможуть.

Багато юнаків у цій сфері є наслідувачами, і більше, ніж дівчата, схильні належати до моделі дифузії. Вони використовують своїх власних батьків як моделей «надання пріоритетів» у сферах сім'ї й кар'єри. Задоволення батьківським стилем життя і тими результатами, які він приносить для дітей, є обґрунтуванням і аргументами, що найчастіше цитуються у виборі юнаків. Наприклад, хлопці, які відчують себе позбавленими материнської уваги, тому що їх матері працюють, мають схильність бажати, щоб їх жінки залишалися удома, тоді як чоловіки будуть працювати.

Хоча і юнаки, і дівчата стверджували, що у їх життєві плани входять шлюб, кар'єра, діти, саме дівчата (Західний регіон) висловлюють тривогу з приводу можливої несумісності сім'ї та кар'єри. Дівчата чіткіші у висловлюваннях, ніж юнаки у прийнятті рішень щодо пріоритетів сім'ї й кар'єри. Від дівчат сподіваються, що діти є першою відповідальністю жінки, і вони усвідомлюють цей момент (наприклад, «діти – це найважливіше, а кар'єра – це турбота чоловіка»).

Останнім часом значно збільшується кількість працюючих жінок, але незважаючи на цю обставину, більшість з них продовжує виконувати традиційно «жіночу» роботу. Деякі дівчата, наслідуючи чоловіків, не переривають свою професійну діяльність; інші бажують виховувати дітей, як тільки досягнуть успіхів у роботі; треті спочатку будуть займатися вихованням дітей, а тільки потім розпочинають здобувати освіту й працювати (наприклад, «буду допомагати чоловікові приносити прибутки у

сімейний бюджет, не перериваючи своєї професійної діяльності, якщо буде дитина»; «будуть проблеми, конфлікти, але сім'я буде їх вирішувати»; «якщо обирати пріоритети, то сім'я – це найперше»; «сімейне щасливе життя займає перше місце, але без кар'єри теж не обійдеться, це життєва справа, матеріальне забезпечення сім'ї»). Хоча саме тут вони і передбачають конфлікти між сім'єю та професійними ролями жінок. Працюючі жінки виграють у плані психологічного благополуччя.

Успішне поєднання роботи (навчання) і сімейних обов'язків – одна з головних проблем нашого часу, що спричинює конфліктні ситуації в молодіжному середовищі. Тим, хто переступив поріг дорослості, доводиться вирішувати її в умовах, які характеризуються зміною установок стосовно сім'ї й роботи (навчання).

Деякі мають можливість поєднувати роботу (навчання) із сімейним життям, працюючи удома й використовуючи сучасні технічні засоби (комп'ютери, факси, Інтернет тощо).

На основі проведеного теоретичного та емпіричного дослідження можна зробити наступні **висновки**:

1) основні п'ять факторів ідентичності та її кризи умовно можна зобразити у вигляді своєрідного семантичного ланцюга: «зріла ідентичність – криза ідентичності», «інтелектуальна чутливість-інтелектуальна нечутливість», «соціальна спрямованість – спрямованість на себе», «безвідповідальність – відповідальність», «радикалізм – консервативна обережність». У цьому зосереджено, на наш погляд, головний концептуальний сенс переживання ідентичності та її кризи у сучасної студентської молоді;

2) порівняльний аналіз статевих і регіональних відмінностей моделей ідентичності студентської молоді Центру і Заходу України дозволив констатувати основну закономірність, суть якої полягає у встановленні особливостей взаємозв'язку між моделями ідентичності й виникненням кризи, у з'ясуванні потужного впливу соціально-психологічних детермінант на форму-

вання ідентичності в досліджуваній вибірці. Загалом, особистісний розвиток студентства відбувається у річці певного психологічного дискомфорту й амбівалентності, які можуть перерости у різноманітні кризи, конфлікти;

3) студентам притаманні амбівалентні ознаки, які засвідчують перепади в модусі самосвідомості. Поряд з явними ознаками існують латентні особливості, що дуже чутливі до зміни домінуючих психологічних станів як наслідків зміни соціально-психологічних детермінант, у першу чергу – ставлень довколишніх людей (батьків, однолітків, друзів та ін.). Внутрішній розвиток студентства перебігає здебільшого в ситуаціях дифузії та мораторію, що напряму впливає на розвиток самосвідомості особистості, ускладнює тактики й стратегії життя, захарашує картину світу;

4) особистісне становлення й набуття моделей ідентичності у студентів відбувається з перевагою нестабільних і тривожних тональностей, що пояснюється як зростаючою активністю відчуттів амбівалентності, так і складністю якісних гетерохронних змін упродовж юнацького віку.

Основою для подальшого дослідження слугуватимуть результати порівняльного аналізу, що допоможуть в розробці шляхів подолання кризи ідентичності у студентства.

---

1. Антонова И.В. Проблема личностной идентичности / И.В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 41–52.

2. Баклушинский С.А. Развитие представлений о понятии социальная идентичность / С.А. Баклушинский, Е.П. Белинская // Этнос. Идентичность. Образование: труды по социологии образования. – Т. 4. – М., 1998. – С. 64–85.

3. Гапонова С.А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения / С.А. Гапонова // Психологический журнал. – 1994. – № 3. – С. 11–18.

4. Особистісні кризи студентського віку: збірник наукових статей / Волинський держ. ун-т імені Л. Українки. – Луцьк: Вежа, 2001. – 110 с.

5. Павленко В.И. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.И. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–142.

Калька Н.М. Модели профессиональной и семейной идентичности студенческой молодежи.

В статье раскрыта психологическая специфика становления и функционирования моделей идентичности у современных студентов Центра и Запада Украины. Установлены главные смыслово-семантические конструкты исследованного феномена, среди которых диффузия, наследование, мораторий и приобретение идентичности.

Ключевые слова: *идентичность, студенты, сравнительный анализ, кризис идентичности, диффузия, мораторий.*

Kal'ka N.M. The Models of Professional and Family Identity of the Student Youth.

The article deals with the psychological specificity of model's formation and operation of modern students' identity in the West and the Center of Ukraine. The basic constructs of semantic-contextual study of the phenomenon, namely through the light of diffusion, imitation, moratorium and identity achievement are given.

Key words: *identity, students, comparative analysis, the crisis of identity diffusion, moratorium.*

УДК 159.924.7

Н.А. Карпенко

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТІВ
РОЗУМІННЯ БАТЬКАМИ ПРОЯВІВ ТВОРЧОЇ
ОБДАРОВАНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

В статті подано й інтерпретовано результати емпіричного дослідження розуміння батьками проявів творчої обдарованості дітей молодшого шкільного віку. Виявлено окремі детермінанти досліджуваного процесу.